

16. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΤΑΦΟΥ
ΠΑΡΑ ΤΑ ΛΕΥΚΑΔΙΑ ΤΗΣ ΝΑΟΥΣΗΣ

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντος πέρυσι παρὰ τὰ Λευκάδια τῆς Ναούσης διθαλάμου μετὰ διωρόφου προσόψεως «μακεδονικοῦ» τάφου συνεχίσθη ἐφέτος ἐν συνδυασμῶ πρὸς ἔργα ὑποστυλώσεως ἐκτελεσθέντα ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας.

Πέρυσιν εἶχε προγραμματισθῆ διὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδον ἡ ἀποκάλυψις ὀλοκλήρου τῆς προσόψεως καὶ ἡ τελεία ἀνασκαφή τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι θὰ ἐξησφαλίζετο καὶ συνεργασία καλλιτέχνου - συντηρητοῦ διὰ τὴν λήψιν μέτρων σωστικῶν τῆς πλαστικῆς καὶ ζωγραφικῆς διακοσμῆσεως τοῦ μνημείου. Ἀτυχῶς ἡ προϋπόθεσις αὕτη δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθῆ, διότι ἡ ἀρμοδία Ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας δὲν διέθετε πλέον εἰδικὸν καλλιτέχνην - συντηρητὴν. Ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐπετρέπετο σπουδὴ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ὀλοκλήρου τῆς προσόψεως, μὲ τὴν μοναδικήν, ἀλλὰ καὶ εὐπαθεῖ πλαστικὴν καὶ ζωγραφικὴν διακόσμησιν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ πρόοδος τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεκάλυψεν ἐμπόδια νέα, πέρα τῶν δυναμένων νὰ προβλεφθοῦν μὲ τὰ περυσινὰ δεδομένα. Καθ' ὅσον προῦχῶρει εἰς βάθος ἡ ἀνασκαφή, εἰς τοὺς γνωστοὺς κινδύνους ἐκ τῆς στατικῆς καταστάσεως τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως προσετίθεντο ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν νέοι μεγαλύτεροι κίνδυνοι, οἱ ὁποῖοι ἐπέβαλλον περίσκεψιν, βραδὺν ρυθμὸν, μεγαλύτεραν δαπάνην χρόνου καὶ χρημάτων. Μόνον ὁ ἐκ τῆς πείρας του μετὰ σωφροσύνης τολμηρὸς ἀρχιτεχνίτης τῆς ἀναστηλώσεως κ. Νικ. Κορωνιὸς κατέστησε δυνατὴν τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς, εἰς ὃ σημεῖον ἔφθασεν ἐφέτος.

Ἡ ἐπικίνδυνος στατικὴ κατάστασις τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως καὶ αἱ συνεπεῖα ταύτης ἀνάγκαι ὑποστυλώσεως ἐκάστοτε ἐρρύνμιζον καὶ τὸ πρόγραμμα τῆς ἀνασκαφῆς κατ' ἀνάγκην. Ἀπερίσπαστος ἀνασκαφικὴ ἐργασία θὰ ἐπέτρεπε πρῶτον ἀποκάλυψιν τῆς προσόψεως διὰ κανονικῆς ἀνασκαφῆς ἀπελευθέρωσιν οὕτω τῆς εἰσόδου καὶ εἶτα μεθοδικὸν καθαρισμὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν δύο θαλάμων. Ἄλλὰ ἡ εἴσοδος δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐλευθερωθῆ ἐφέτος. Διὰ τοῦ ἀνοίγματος τῆς καμάρας, ὑπὸ δυσχερεῖς καὶ δαπανηρὰς συνθήκας, ἀπεμακρύνθη τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἐπιχώσεως τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου καὶ μικρὸν μέρος τῆς ἐπιχώσεως τοῦ προθαλάμου. Εἰς τὸν θάλαμον ἀφῆθη μόνον τὸ κατώτατον καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέρον στρῶμα, ἵνα ἐρευνηθῆ μὲ καλύτερας συνθήκας φωτισμοῦ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς εἰσόδου. Εἰς

τὸν προθάλαμον κατ' ἀνάγκην ἀφέθη ἢ ἐπίχωσις ἕως ὑπὲρ τὸ ὑπέρθυρον, διὰ τὰ ἀντιστηρίξῃ ὀπισθεν τὸν τοῖχον τῆς προσόψεως. Οὕτω τὸ σύνολον τῆς ἐφετινῆς ἐργασίας ὑπῆρξε μᾶλλον προετοιμασία ἀνασκαφῆς διὰ τὴν προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περίοδον. Ἐν τούτοις ἐπετύχμεν καὶ ἐφέτος εὐρήματά τινα καὶ παρατηρήσεις, τὰ ὅποια θὰ ἐκτεθοῦν δι' ὀλίγων κατωτέρω.

Πρὸ τῆς προσόψεως ἐπεχειρήθη πρῶτον ἀνασκαφὴ εἰς βάθος κατὰ τὸ στατικῶς εὐσταθέστερον μέρος τοῦ τοίχου, δηλαδή κατὰ τὸ πλάτος τοῦ ἄκρου ἀριστεροῦ μετακιονίου. Ἀπεκαλύφθη οὕτω ἡ κατὰ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ τοίχου ζωγραφικὴ παράστασις τῆς μορφῆς, ἡ ὁποία δὲν εἶχε ταυτισθῆ πέρυσι μετὰ βεβαιότητος καὶ μόνον ὡς πιθανὴν εἶχον διατυπώσει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐκεῖ ἔχομεν τὴν εἰκόνα τοῦ νεκροῦ. Ἡ ἐφετινὴ ἀποκάλυψις ὀλοκλήρου τῆς παραστάσεως ἐβεβαίωσε τὴν περυσινήν ὑπόθεσιν. Ὁ νεκρὸς εἰκονίζεται ὄρθιος κατ' ἐνώπιον, εἰς μέγεθος μικρότερον τοῦ φυσικοῦ (ῦψος 1.20 μ.), φορεῖ στρατιωτικὴν στολὴν καὶ κρατεῖ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς δόρυ στηριζόμενον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς τὸ ἀπὸ τῆς ὀσφύος ἔξωσμένον ξίφος. Στρέφεται ἑλαφρῶς καὶ κινεῖται μετὰ δισταγμοῦ πρὸς δεξιὰ ἀκολουθῶν μᾶλλον ἀπρόθυμος, ὡς φαίνεται, τὸν προθυμότερον, κατὰ τὸ ἐπόμενον μετακιόνιον, ψυχοπομπὸν Ἐρμῆν, ὁ ὁποῖος, ὄρθιος ἐπίσης, μετὰ τὸ κηρύκειον εἰς τὴν ἀριστεράν του, στρέφεται μὲν ἀριστερὰ καλῶν τὸν νεκρὸν, κινεῖται ὅμως πρὸς δεξιὰ, ὅπου, ἐκεῖθεν τοῦ ἀνοίγματος τῆς εισόδου τοῦ τάφου, ἀναμένουν οἱ δίκαιοι κριταὶ τοῦ Ἄδου, ὁ Αἰακὸς καὶ ὁ Ραδάμανθυς. Λεπτομερεστέρα περιγραφή καὶ λόγος περὶ τῶν χρωμάτων, διατηρουμένων ζωηρότατα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἐνταῦθα ἄνευ τῶν ἐγχρώμων εἰκόνων.

Πέρυσι εἶχον παρατηρήσει ὅτι τὸ προφανῶς μικρότερον τοῦ φυσικοῦ μέγεθος τῶν παραστάσεων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καλύπτῃ τοὺς μεταξὺ τῶν ἡμικιόνων τοίχους κατ' ὅλον τὸ ῦψος των ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου μέχρι τοῦ ἐπιστυλίου, τοῦ ὁποῖου σχεδὸν ἐφάπτονται αἱ κεφαλαὶ τῶν μορφῶν. Ἐκ τῶν ἀναλογιῶν τοῦ μνημείου καὶ εἰδικώτερον τῶν δωρικῶν κιονοκρανῶν ὑπελόγισα ῦψος ἡμικιονίων περὶ τὰ 3.40 μ. Πράγματι οἱ κίονες, συνεπῶς καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου μέχρι τοῦ ἐπιστυλίου τοῖχος τῆς προσόψεως, ἀπεκαλύφθη ἐφέτος ὅτι μετροῦν εἰς ῦψος 3.30 μέτρα ἀκριβῶς. Τὸ ῦψος τοῦτο εὐρέθῃ ἐφέτος ὅτι διαιρεῖται εἰς δύο διὰ ζώνης ῦψους 0.20 μ. ὀριζομένης κάτω διὰ παχείας γραμμῆς καὶ ἄνω διὰ γραπτοῦ ἰωνικοῦ κυματίου. Εἰς τὸ ἄνωθεν τῆς ζώνης ταύτης τμήμα τοῦ τοίχου, ῦψους 1.24 μ., περιορίζεται ἡ παράστασις τοῦ νεκροῦ (ὡς καὶ ἡ ἐφέτος ἀποκαλυφθεῖσα ἐπίσης μορφή τοῦ Ἐρμού), ἐνῶ τὸ κάτωθεν τῆς ζώνης τμήμα τοῦ τοίχου, κατὰ τὸ μόνον ἀποκαλυφθὲν ἐφέτος μέχρι τῆς βάσεως ἄκρον ἀριστερὸν μετακιόνιον, εὐρέθῃ λευκόν. Ἐχαράχθησαν μόνον γραμμαὶ ὑποδηλοῦσαι ἰσοδομικὴν κατασκευήν. Κατὰ τὸ ἐπόμενον

μετακίονιον, ὅπου ὁ Ἑρμῆς, ἡ ἀνασκαφή περιορίσθη εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς παραστάσεως. Δεξιώτερα δὲν ἐπεχειρήθη συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς.

Ὡς ὑπέθεσα πέρυσι, τὸ μνημεῖον, εὐλόγως, δὲν ὑψοῦται ἐπὶ κρηπιδώματος. Οἱ ἡμικίονες πατοῦν ἐπὶ ταπεινοῦ στυλοβάτου ὕψους περὶ τὰ 0.12 μ., ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ καὶ τὴν βάσιν τῆς ὅλης προσόψεως τοῦ μνημείου. Ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ μόνου ἀποκαλυφθέντος ἀριστεροῦ ἄκρου τῆς βάσεως, μόνῃ αὕτῃ ἔμεινεν ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὰς ᾠθήσεις τῆς ἐπιχώσεως, αἱ ὁποῖαι προεκάλεσαν τὰς κατὰ κατακόρυφον ἀποκλίσεις καὶ καθ' ὄριζόντιον κάμψεις τοῦ σαλευθέντος τοίχου τῆς προσόψεως. Διατηρήσασα οὕτω τὴν εὐθυγραμμίαν της ἡ βάσις πείθει ἀναντιρρήτως, ὅτι εὐθύγραμμος ἦτο ἡ ὅλη πρόσοψις, ὡς ἔξ ἀρχῆς ἐπίστευον. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ συνήθεις μικραὶ κλίσεις, μειώσεις τῶν ἐπὶ μέρους μελῶν καὶ τοῦ συνόλου κλπ. ὑπάρχουν καὶ ἐδῶ, ἀλλ' ἀνήκουν εἰς οὐσιώδεις βεβαίως λεπτομερείας, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκταθῶμεν ἐνταῦθα.

Διὰ τῆς προόδου τῆς ἀνασκαφῆς, εἰς βάθος μέχρι τῆς βάσεως τοῦ μνημείου, ἐβεβαιώθη ἐπίσης ἐφέτος καὶ τὸ ὑπολογισθὲν πέρυσιν ὡς πιθανὸν ὄντος ὕψος τῆς προσόψεως, τὸ ὁποῖον πράγματι ἀνήρχετο εἰς 9 μέτρα περίπου, ἦτο δηλαδή, ὡς καὶ τὸ πλάτος τῆς προσόψεως, κατὰ πολὺ μεγαλύτερον τῶν ἀντιστοίχων διαστάσεων ὄλων τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν «μακεδονικῶν» τάφων.

Εἰς τὸν προθάλαμον τὰ μόνα ἀποκαλυφθέντα νέα στοιχεῖα τοῦ μνημείου εἶναι δύο, ἦτοι α) ζώνη ὑπὸ τὴν γένεσιν τῆς καμάρας ἐξέχουσα ἐλαφρῶς καὶ ἀπολήγουσα ἄνω εἰς κυμάτιον, καὶ β) ἐπὶ τοῦ μεσοτοίχου, ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου πρὸς τὸν θάλαμον, ἀνὰ μία ἐλαφρῶς ἀνάγλυφος ἀσπίς στρογγύλη (διαμ. 0.75 μ.), ἀν κρίνω ὀρθῶς πρὸ τῆς τελείας ἀνασκαφῆς καὶ τοῦ καθαρισμοῦ τῶν σημείων τούτων.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ προθαλάμου ἐπετύχουμεν ἀπροσδόκητον καὶ σημαντικὸν εὔρημα, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος ἐν τέλει τῆς παρουσίας ἐκθέσεως.

Τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου τὸ δάπεδον καλύπτεται ἀκόμη ἀπὸ τὸ κατώτατον στρώμα τῆς ἐπιχώσεως. Ἀλλὰ οἱ τοῖχοι ἀπεκαλύφθησαν πλήρως σχεδόν, ὥστε φαίνεται νῦν ἡ ὅλη ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμησις τοῦ θαλάμου. Ἐπὶ τοιχοβάτου ἐξέχοντος 0.43 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, βαίνει ὑψηλὴ ζώνη συνεχῆς (μὴ διαιρουμένη εἰς ὀρθοστάτας), ὕψους 0.775 μ., ἀπολήγουσα κάτω εἰς ἀνεστραμμένον λέσβιον κυμάτιον καὶ ἄνω εἰς χαμηλοτέραν ζώνην ὕψους 0.15 μ., κορυφουμένην εἰς διπλοῦν κυμάτιον, λέσβιον ἐπὶ ἰωνικοῦ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ κυματίου βαίνουν αἱ παραστάδες, ἐφ' ὧν στηρίζεται ὁ περιγρα-

φεις εἰς τὴν ἔκθεσίν μου τοῦ 1954 θριγκός. Λεπτομέρεια τούτου κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ θαλάμου δεικνύει ὁ πίναξ 56.

Κινητὰ εὐρήματα, ἄξια ἰδιαιτέρου λόγου εἰς τὴν παροῦσαν συνοπτικὴν ἔκθεσιν, δὲν ἐγένοντο ἐφέτος, ἐκτὸς τῆς μνημονευθείσης ἀνωτέρω ἐπιγραφῆς, ἀσχέτου προφανῶς πρὸς τὸν τάφον. Φέρεται ἐπὶ μαρμαρίνου τεμαχίου, πάχους 0.11 μ., ἀποκεκρουμένου ἀνωμάλως κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευράν, ἐνῶ κατὰ τὰς λοιπὰς τρεῖς σῶζει πέρατα ὁ λίθος, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ ἐπιγραφή. Κατὰ τὸ πάχος τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς μάλιστα σῶζονται ἄνω καὶ κάτω θέσεις πειοσχίμων συνδέσμων, ἐνῶ μεταγενέστερον κατακόρυφον χάραγμα καθ' ὅλον τὸ ὕψος τῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας πείθει, νομίζω, περὶ δευτέρας χρήσεως τοῦ λίθου. Τῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας τὸ ὕψος εἶναι 0.505 μ., τὸ μέγιστον σωζόμενον πλάτος 0.31 μ. Ἡ χάραξις ἐγένετο κατὰ στήλας ἐπὶ ἐπιφανείας τοίχου ἐκ πλείονων, φαίνεται, ὁμοίων πλακῶν. Τὸ εὐρεθὲν τεμάχιον σῶζει ἀριστερὰ μὲν τὸ τέλος ὑπερτριάκοντα στίχων μιᾶς στήλης, δεξιὰ δὲ τὴν ἀρχὴν τεσσαράκοντα πυκνοτέρων στίχων ἑτέρας στήλης. Διεσώθησαν οὕτω μέρη μικρὰ μὲν, ἀλλὰ συμπληροῦντά πως ἄλληλα, δέκα πράξεων ἀγοραπωλησίας κτημάτων, καταχωρισθεισῶν διαδοχικῶς. Εἰς ἐκάστην ἀναγράφονται πρῶτον ὁ ἀγοραστής καὶ ὁ πωλητὴς ὑπὸ τὸν τύπον: Α ἐρίατο παρὰ Β. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀγοραστοῦ ἀναγινώσκειται ἢ μᾶλλον συμπληροῦται ἀσφαλῶς μόνον εἰς πέντε κατὰ σειρὰν πράξεις τῆς δεξιᾶς στήλης, εἶναι δὲ καὶ εἰς τὰς πέντε ὁ αὐτὸς ἀγοραστής: *Ζώπυρος Γοργία*.

Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρονται τὸ ἀντικείμενον τῆς ὥνῆς, ἕκτασις εἰς ἀκαίνας, θέσις καὶ γείτονες, τιμὴ κατὰ πλέθρον, ἢ προϋπόθεσις ὅτι θὰ καταβληθῆι πλήρης τὸ ἀντίτιμον καὶ τὰ ὀνόματα τῶν βεβαιωτῶν. Ἀκολουθεῖ ἡ χρονολογησις ἐκάστης πράξεως διὰ τῶν ὀνομάτων τοῦ μηνός καὶ τοῦ ἐπωνύμου ἀρχοντος (ἐπιστάτου;), τοῦ ὁποίου ἔπεται τὸ ὄνομα ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὰ ὀνόματα τῶν ταγῶν τῆς πόλεως (ἀλλὰ ποίας;) καὶ τῶν μαρτύρων τῆς ἀγοραπωλησίας. Ἐκ τῶν ἀναγραφομένων προσώπων δύο τουλάχιστον εἶναι Σκυδραῖοι.

Ἐννοεῖται ὅτι εἰς ἐκάστην τῶν δέκα πράξεων ἐλάχιστα στοιχεῖα ἐκ τῶν ἀνωτέρω διεσώθησαν πλήρως. Περαιτέρω μελέτη τοῦ λίθου, ἂν μάλιστα εὐρεθῆι καὶ τὸ ἐλλείπον ἀριστερὰ τεμάχιον, θὰ ἀποδώσῃ, πιστεύω, καὶ ἄλλας σημαντικὰς πληροφορίας περὶ τῆς περιοχῆς καὶ γενικώτερον τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτῆσεως χρόνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκει, νομίζω, ἡ ἐπιγραφή.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Λεπτομέρεια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διακοσμῆσεως τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου τοῦ μεγάλου πρὸ τὰ Λευκάδια τῆς Ναούσης τάφου.